

экспедицияларга чыгарууну, аларды финансылык каржылоону жолго коюу мамлекеттик деңгээлде колдоого алынуу менен мамлекеттик көзөмөлдүн болушу, бул учурдагы кыргыз илиминдеги актуалдуу маселелердин катарын толукташы керек деп эсептейм.

Колдонулган адабияттар:

1. Бөтөнөев Ж.С., Мырзаканова С.М., Камалов Э.Т. Знаменитые востоковеды и африканисты. Словарь-справочник. – Ош, 2018.
2. Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер/Котор. С. Мамбеталиева, Д. Сулайманкулов, С. Макенов. – Б., 1999.
3. Кыргызстан. Улуттук энциклопедия: 7 том / Башкы ред. Ү.А. Асанов. – Б., 2015.
4. Восточные авторы о кыргызах: Сб./Сост., введ. И комм. О. Караев; - Б., 1994.
5. Хрестоматия по средневековой истории Кыргызстана (XIII-XVIII вв.): Учебное пособие/Сост. Т.Д. Джуманалиев. – Б., 1996.

УДК: 37.013

*Бекназаров С.М., ОшМУнун окутуучусу, Кыргызстан
Орозматова А.С., ОшМУнун окутуучусу, Кыргызстан
Райымбаева А.Ч., ОшМУнун окутуучусу, Кыргызстан*

*Бекназаров С.М., преподаватель ОшГУ, Кыргызстан
Орозматова А.С., преподаватель ОшГУ, Кыргызстан
Райымбаева А.Ч., преподаватель ОшГУ, Кыргызстан*

Чыгыш ойчулу Кулкожоакмат-Ясевинин педагогикалык идеялары Педагогические идеи восточного мыслителя Кулкожоакмат-Ясеви Pedagogical ideas of the Eastern thinker Kulkozhoakmat-Yasevi

Бул илимий макалада орто кылымдардагы белгилүү чыгыш ойчулу Кулкожоакмат-Ясевинин педагогикалык идеялары анализделет.

Ачкыч сөздөр: Чыгыш ойчулу, Кулкожоакмат-Ясеви, педагогикалык идеялар.

В данной научной статье даётся анализ педагогических идей известного востоковеда в средневековья Ахмета Ясеви.

Ключевые слова: Востоковед, Ахмета Ясеви, педагогические идеи.

Pedagogical ideas eastern scientist Akhmet Isevi in this scientific article analyzed pedagogical ideas of famous eastern scientists Akhmet Isevi.

Key words: Pedagogical ideas, orientalist, Ahmet Yasevi.

Орто Азия түрктөрүнөн чыккан улуу аалым жана олуя Ахмет Ясеви бүгүнкү Казакстан жумуриятынын түштүгүндөгү Чымкенттин чыгыш тарабында Тарым дарыясына куйган Сайрам дарыясынын кичи куймаларынын биринин жанында

жайгашкан Сайрам шаарында дүйнөгө келген. Болжолдуу маалыматтар боюнча Ахмет Ясеви XI кылымдын биринчи жарымында дүйнөгө келгендигин айтса болот [1,157].

Ахмет Ясеви алгачкы билимин жети жашка чейин атасынан алган. Уламыштарга караганда Ахмет Ясевинин руханий тарбия устаты “Арслан Баба” болгон. Ахмет Ясеви эми гана көзү ачылып, көөдөнү агарып көпчүлүктөн айрымалуу сапаттары ачыла баштаганда Арслан Баба аалам менен кош айтышат. Андан соң билимин тереңдетүү максатында Бухарага барып өз доорунун эң атактуу аалымы жана сопусу (мустасаввуф) Хожа Юсуф Хамединийге шакирт (окуучу) болот. Бухарада көп жыл билим алган соң Самаркандда хадис илиминен көп жылдар сабак берип Низамийе медресеси сыяктуу атактуу билим берүү мекемелеринде иштөө укугун берген илимий даражага ээ болгон.

Устаты жана шейхи Юсуф Хамединий көзү тирүү кезинде эле ордуна халифа болууну сунуштаганына карабастан кайрадан элдин арасына кайтып, өмүрүн аларды тарбиялап туура жолго багыттоого арнагандыгы, анын туулган жери менен элине кызмат кылуу ыкласы канчалык даражада жогору болгондугун айгинелеп турат.

Ырасында эле, Ахмет Ясеви ошол доордун эң даңктуу билим борборлорунда окуп бийик даражага ээ болсо да туулган жери Түркстанды туу казык катары аздектеп өмүр кечирген. Аалым таалайын туулган жеринин тагдыры менен туташ байланышта карап чоочун жердеги жашоону мусапырлык деп мүнөздөйт.

Мусапырлык башка түштү таппайм айла

Чоочун жерде жалгыз калып чектим жапаа

Хорасанды, Шамды, Иракты ниет кылып

Мусапырлык кадырын мен билдим анда [2,424].

Ал кайда болбосун “Туулган жерим ыйык Түркстандан боорума таш салып сагынып келгем мында”- деп дүйнөгө алып келген эл журтун, жек-жаатын, ата-бабаларынын руху жаткан жерлердин элесин ар дайым медресе тутуп жашаган.

Ахмет Ясевинин аалымдык жана даанышмандык осуяттарынын (“Дивани Хикмет”) өзбек, кыргыз, казак жана Волга түркмөндөрүнүн арасында кеңири тарап ыйык китепке айланышын төмөнкү жагдайлар менен түшүндүрүүгө болот. Биринчиден, ал осуят, насыят китебин өзү жашаган аймактагы карапайым калкка жеткиликтүү, түшүнүктүү огуз-кыпчак тилинде жазган. Экинчиден, Аксак Темирдин көздүн жоосун алган күмбөз-мавзолейди салдыруусу-акындын атагын жана ошону менен бирге чыгармаларын кеңири эл арасына жайылтууга өбөлгө түзгөн. Диний ортолук болуп келген алыскы Меке менен Мединага барып сыйынууга калайык калктын мүмкүнчүлүгү келген эмес, ошондуктан жакын турган акындын мечитине барууга ар бир мусулман баласына жеңилдик түзүлгөн. Аксак Темир ошол мезгилдег күчтүү диний идеологиялык куралды өз колуна алган. Натыйжада акындын хикметтерин билбеген адамды табуу өтө кыйын эле [3,98].

Үчүнчүдөн, Ахмет Ясевинин насыяттары өзү жана шакирттери тарабынан түрдүү аймактарда курулган мектептерде сабак катары окутулган. Өзүнүн мектебинен жүз миңдеген мугалимдер даядалып чыккандыгы тууралуу маалыматтар учурайт [4,361-368].

Айрым маалыматтар боюнча Ахмет Ясевинин он эки миң шакирти өзү жашаган аймакта, токсон тогуз миң шакиртти алыскы өлкөлөрдө жашаган Мурирттери жана салт боюнча көзүнүн тирүүсүндө дайындаган халифтери да бар болгон.

Ахмет Ясевинин насыяттарынын карапайым калктын калың катмарынын дилинен орун табышынын табышмактуу сыры аалымдын өзүнүн күнүмдүк жашоодогу нуска өрнөгүндө жатат. Ахмет Ясеви жашоо турмушунда өзүнөн бир кылым кийинчерээк суфий акыны Мевлана тарабынан айкындалган "Кандай болсон, ошондой көрүн элдин көзүнө, көрүнгөндөй болгун же туруктуу бол сөзүнө"- деген принципти бекем кармаган инсан болгон. Ал дербиш жолуна түшүүдө жана жөнөкөйлүктө алгач өзүнө өзү насаат айтып, баарын өзүнөн баштоо керек экендигине ишенген. Андан соң гана бул ишин башкаларга жайылтууга өткөн. Жыйынтыктап айтканда ал сопулук жолун бекем кармап, өзүн пайгамбардын инсандык изги сапаттарынын негизинде өнүктүрүүнү бекем туткан. Ал гана эмес ал пайгамбар жашына жетиши менен жер астына-үңкүргө кирип жарык дүйнө менен коштошуп пайгамбардан ашыкча жашоону күнөө деп эсептеген.

Алымыш кунум, алтымыш тунум бир кыл жалан,

Тан атканча намаз окуп бир жол салам.

Алымыш учто болду омурум акыры тамам.

Мустапага маарым тутуп келдим мына. [5,272].

Ахмет Ясеви күндүк жашоо турмушун үчкө бөлгөн. Биринчи, көбүрөөк бөлүгүн ибадат жана зикир менен өткөргөн. Экинчи бөлүгүн шакирттерин окутууга арнаган. Үчүнчү, эң аз убактысын бешене тери менен жасаган кепкир, кашыктарын сатууга бөлгөн. Ал маңдай тери менен жашоону насаат кылган сопу болгон. Өзүнө келген сансыз белектерди муктаждарга жана шакирттерине сарптаган. Демек, баарын өзүнөн баштагандыгы үчүн, айткандарын өзү баш болуп жасагандыгы үчүн үгүт-насааттары таасирдүү болгон.

"Дивани Хикмет" түрк мусулман элдеринин улуу педагогикалык мурасы катары .

Ахмет Ясевинин атын даңаза кылган чыгармасы "Дивани Хикмет". Сөздүктөрдө "Хикмат" көркөм санат сөз, насыйкат катары чемеленет. [6,256].

Диванда Ясавинин кош саптан турган диний мистикалык дидактикалык мүнөзгө ээ акыл-насааттары орун алган. Китептин көп варианттары бар. Эң эски нускалары XVI-XVII кылымдарга таандык. Бул нускалар тил жана мазмун жагынан айрымалуу экендиги аныкталган. Айрым изилдөөчүлөр алардын айрымдарын Ахмет Ясевиге таандык эмес дешет. Кийинчерээк кээ бир накыл сөздөр Ясави дервиштери тарабынан "Диван-и Хикметке" киргизилген.

Туркиялык адабият тарыхчысы Фуат Көпрүлүнүн пикиринде " Дивани Хикмет" чыгармасынынын түрк тилдүү элдердин маданиятындагы тарыхый ордун төмөнкүдөй эки жагдай менен түшүндүрүүгө болот: биринчиден, "Дивани Хикмет" түрк тилдүү элдердин адабиятынын тарыхында диний руханий билим берүү чөйрөсүндө кеңири тараган эң алгачкы жана таасирдүү чыгарма. Экинчиден, "Дивани Хикмет" түрк дүйнөсүндөгү ага чейинки Жусуп Баласагындын "Кут алчу билим" аттуу чыгармасынан олуттуу айырмачылыкка ээ. Эгерде "Кут алчу билим" дастанында коомдук адеп-ахлак маселеси алдыңкы планда турса "Дивани Хикметте" адеп-ахлак насааттары жеке пендеге чакырык катары багышталган.

Ырасында эле насыяттардын өзөгүн акыл, кеңеш берүү, кудай тааланын ак жолуна тазалыкка, сабырдуулукка, акыйкаттык менен адилеттүүлүккө чакыруу сыяктуу ошол доорго таандык озгун түптүү педагогикалык идеялар жатат. Аалым адеп-ахлагы, ишенимдери бекем адамдардан куралган коом гана ынтымак ырашкерликте бакубат турмуш кечире аларын белгилеген.

Ахмет Ясевинин таалим-тарбия идеяларынын өзөгүндө "мистика, дервиштик, акыйкат, чеберчилик, даанышмандык, адеп" сыякуу суфийлик түшүнүктөр жатат жана ошол түшүнүктөр аркылуу гана жеткиликтүү чечмеленет. Башка даанышман аалымдар сыяктуу Ахмет Ясеви да өз осуяттарын санат насыят ыр формасында тариздеген. Кыргыздын даанышман акындары да адамдарды ак менен караны ажыратууга карата акыл кеңештерин санат ыр формасында жаратышкан. Демек, поэзия менен педагогиканын мындай синтези түрк элдеринде салтуу маданий кубулуш катары калыптанган. Мындагы поэзия салты менен педагогикалык даанышандыктын чеги илимий максатта гана ажыратып каралбаса катардагы адам анчейин барк албайт. Ахмет Ясеви үчүн карайлап кайсыл тарапка басышын аныктай албай жүргөн адамдардын сезим туйгуларын ойготуу, ак жолдо жашап өтүүгө ынандыруу санат ырларсыз кара сөз түрүндөгү силлогизмдер аркылуу мүмкүн эмес эле. Ошону менен бирге Ахмет Ясеви таалим нуска тарбиячы менен тарбиялануучу бирдей түшүнүктүү тилде сүйлөгөндө гана таасирдүү болоорун түбүнөн түшүнүү менен арабча жана фарсча жакшы билгендигине карабай хикметтерин жаратууда түркчөнү тандап алганы ошол доордун шарттарында эрдикке тете педагогикалык өрнөк болгон.

Уксан эгер, көңүлүңдү жайлатат даанышмандар.
Аят менен хадисти түркчө айтсаң угушат,
Түшүнгөндөр маанисин, моюн сунуп турушат.
Жупуну, алсыз Хожа Ахмад, жети атаңа рахмат,
Фарси тилин билип турат,
Ошентсе да Түрк тилинде сүйлөп турат [7,323].

Ахмет Ясевинин түрк тилине карата мамилесин "эрдикке тете" дегенибиздин объективдүү себептери бар. Анткени, ошол эле доордо Улуу Сельжук мамлекети узак жылдар бакубат жашап турганына карабастан түрк тилинин мүмкүнчүлүктөрүн колдонууга жол ача алган эмес. Ал тургай дин менен илим билимдин тили катары арабчаны, мамлекеттик жана адабий тил катары персчени кабыл алышкан. Бул тууралуу жазуучу Намык Кемал Зейбек минтип жазат: "Селжуктардын заманындагы аскердик медреселерде араб тили менен перс тили басымдуулук кылып турган эле. Ошол медреселерди б.а. бүгүнкү университеттедин негизин түзгөн Низам перс улутундагы киши болгон" [8,229]. Ырасында эле, азы тарыхка кайрылсак Селжук доорундагы илим жана адабият мурастарынын дээрлик баары перс тилинде жазылган.

Түрк тилинин ошол маалдагы абалы Ашык Паша мындай сүрөттөгөн:
Түрк тилине эч ким маани бербеген
Түрктөргө да эч ким көңүл бөлбөгөн
Түрктөр болгон өз тилдерин билбеген
Ал чыйыр жол улуу мөөрөй көздөгөн [8,127].

Мына ушундай кыдаалда түрк тилинин туусун бийик көтөрүп ошол тилде жазган санаттарын аалам сапарына аттандырып мектептеги окутуу ишин түрк тилинде жүргүзө баштаган аалым Ахмед Ясеви болгон.

Колдонулган адабияттар:

1. Ahmed Yasavi, *Islam Alimleri Ansiklopedisi*, Tlirkiye Gazetesi, Istanbul, (Sayi 157, Kasim 2013).

2. Dini Terimler Sozliigu. Ankara, 2008 - 424 б.
3. Акматалиев А. Ахмет Ясеви //Китепте Кыргыз адабияты : тарых жана мезгил. Б.: 2010. - 940 б (98)
4. Гордлевский В. А. Ходжа Ахмет Ясеви // Избранные сочинения. - М.: Издательство восточной литературы, 1962. — Т. III. - С. 361-368. - 588 с.
5. Калыгул Акылман: ырлар, акыл насааттар, даректуу баяндар, илимий изилдөөлөр. Түз. С. Мусаев, А. Акматалиев. Б.: 2000.-272 б.
6. Молдо Кылыч. Казалдар. /Түзгөн: Сооронов О. — Ф.: Адабият, 1991. -256 б.
7. Намык Кемал Зейбек. Ахмед Ясеви жолу хикметтер. — Ан-кара, 2003.- 323 б. (кыргыз тилинде).
8. Шериев Ж. Байыркы адабият тарыхы. Окуу китеп. Биш-кек, 1996. – 127-229 б.

УДК:94.341.76 (575.2) (510)

*Гимазитдинов И.Р., с.т.и.к., ОшМУнун доценти, Кыргызстан
Тухтаматов А.С., ОшМУнун окутуучусу, Кыргызстан
Мырзаканова С.Т., ОГПИнин окутуучусу, Кыргызстан*

*Гимазитдинов И.Р., к.п.н., доцент ОшГУ, Кыргызстан
Тухтаматов А.С., преподаватель ОшГУ, Кыргызстан
Мырзаканова С.Т., преподаватель ОГПИ, Кыргызстан*

Кыргыз – кытай дипломатиялык байланыштарынын түзүлүшү жана өнүгүү тарыхы: абалы жана келечеги

Установление и история развития кыргызско-китайских дипломатических отношений: состояние и перспективы

Establishment and history of the development of Kyrgyz-Chinese diplomatic relations: state and prospects

Бул илимий макалада, Кыргыз-кытай дипломатиялык байланыштарынын түзүлүшү, калыптанышы жана өнүгүү тарыхы, учурдагы абалы жана келечеги тууралуу баяндалат.

***Ачкыч сөздөр:** кыргыз, кытай, дипломатия, байланыш, өнүгүү, тарых, келечек.*

В данной статье речь идет о формировании, истории развития и современном состоянии кыргызско-китайских дипломатических отношений.

***Ключевые слова:** кыргыз, кытай, дипломатия, связь, развитие, история, будущее.*